

ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ

Ἐάν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν ὑπῆρχε ἓνα αἰώνιον σημεῖον, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε μέσα του μίαν σκοπιὰν ἀπ' ὅπου νὰ ἀνοίγῃ μὲ τὸ πνεῦμα του προοπτικὴν πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἂν μέσα του ὑπῆρχε μόνον ἡ κοχλάζουσα δύναμις τῶν παθῶν καὶ ἡ ἐρευρετικὴ διάνοια, ἡ ὁποία ὑποτάσσει τὰ πάθη καὶ τὰ θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της καὶ ἔτσι δημιουργεῖ καὶ τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ καὶ τὰ σημαντικὰ καὶ τὰ ἀσημειαντα, ἂν πέραν αὐτῶν ὑπῆρχε μόνον τὸ ἀδηφάγον χάος, τὸ ὁποῖον καταβροχθίζει τὰ πάντα, τότε τὸ κυρίαρχον συναίσθημα μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἡ ἀπόγνωσις. Τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε δυνατότης προσευχῆς. Ἰατι ἡ προσευχὴ προϋποθέτει ὅτι μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ἓνα αἰώνιον σημεῖον, ἀπ' ὅπου ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ προσπεράσῃ τὴν χρονικότητα καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεόν.

Ἐάν ἡ μία γενεὰ τῶν ἀνθρώπων διαδέχονταν ἀπλῶς τὴν ἄλλην, ὅπως καθε χρόνον τὰ φύλλα τῶν δένδρων, ἂν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων διέσχιζε τὸ χάος τοῦ χρόνου, ὅπως διασχίζει ὁ ἄνεμος τὴν ἔρημο, ἢ ὅπως διασχίζουν τὰ θαλάσσια κήτη τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ἂν ἐπικρατοῦσε μία αἰώνια λήθη, ἡ ὁποία νὰ ἐνεδρεύῃ ἀχόρταγα τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν πορείαν του ἐπὶ τῆς γῆς, ἂν, τέλος, δὲν ὑπῆρχε ἓνας αἰώνιος δεσμὸς ποὺ συνδέει τὶς γενεὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλη τὴν

ἀνθρωπότητα μὲ τὸν ἑαυτὸν της καὶ μὲ τὸν Θεόν, τότε ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦταν ἀληθινὴ κόλασις. Ἡ αἰωνία μνήμη εἶναι ἐκείνη, ἣ ὁποῖα ἀκριβῶς συνδέει τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸν ἑαυτὸν της καὶ μὲ τὸν Θεόν. Αὐτὴν ἀντιτάσσει ὁ ἄνθρωπος συνεχῶς εἰς τὴν αἰωνία λήθη. Καὶ τὴν ἀντιτάσσει γιὰτὶ πιστεύει εἰς τὴν αἰωνιότητα. Πιστεύει δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν αἰωνιότητα ἐπειδὴ ἔχει τὴν συνείδησιν, ἣ μᾶλλον τὴν αὐτοβεβαίωσιν ὅτι ὑπάρχει μέσα τοῦ ἑνα αἰώνιον σημεῖον. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ὅλοι γενικῶς πιστεύουν εἰς τὴν αἰωνιότητα, πιστεύουν εἰς αὐτὴν ἀκόμα καὶ οἱ ἄπιστοι. Γιατί; διότι καὶ αὐτοὶ πιστεύουν εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς ἀπιστίας των. Ἔτσι ἐπικυρώνουν ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ἀρνοῦνται, τὴν πίστιν.

Ἡ προσευχὴ προϋποθέτει δύο σημεῖα ἀναφορᾶς, τὸν ἄνθρωπον ὡς ὁμιλητὴν καὶ τὸν Θεὸν ὡς ἀκροατὴν, τὸν ἄνθρωπον ὡς πονοῦντα καὶ τὸν Θεὸν ὡς ἀγαπῶντα. Εἶναι ἡ προσευχὴ ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν, ὁμιλία κρυφὴ καὶ σιωπηλὴ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ ὁμιλία νὰ γίνῃ ὀλωσδιόλου λόγος προφορικὸς, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἐνδιάθετος λόγος. Ὁ λόγος ὅμως τῆς προσευχῆς, ὅπως καὶ κάθε γνήσιος λόγος τοῦ ἀνθρώπου, προϋποθέτει τὴν συγκέντρωσιν καὶ τὴν σιωπὴν τοῦ πνεύματος. Ὁ λόγος εἶναι ἄλλωστε πάντοτε καρπὸς μακρᾶς καὶ βαθείας σιωπῆς. Ἡ σιωπὴ εἶναι τὸ μακρὸν προστάδιον τοῦ λόγου. Ὅλοι οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ἐγνώρισαν τὴν σιωπὴν ὡς στάδιον κυοφορίας τοῦ λόγου των. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς χαρακτηρίζει τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἐπαγγελματίας τοῦ λόγου. Ἡ σιωπὴ δημιουργεῖ τὸν λόγον ὡς καρπὸν ὄριμον, ὅπως ἀκριβῶς ἡ σιωπὴ τῆς φύσεως προετοιμάζει τὸν πλούσιον λόγον τῆς ἀνοίξεως, τὴν ἀνθοφορίαν καὶ ἀργότερα τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῶν καρπῶν της. Πᾶσα δημιουργία προϋποθέτει μακρὸν στάδιον σιωπῆς. Κατὰ τὴν σιωπὴν τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀνακαλύπτει τὴν ρίζαν του.

Καὶ ρίζα τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ συνείδησις τῆς αἰωνιότη-
τός του. Ἡ αὐτοβεβαίωσις ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν αἰωνιό-
τητα, ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ αἰώνιον σημεῖον μέσα εἰς τὴν
ἀκολουθίαν καὶ φθορὰν τοῦ χρόνου.

“Ὅπως ἀκριβῶς ὁ λόγος ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον
προϋποθέτει δύο κέντρα ζωῆς καὶ πνεύματος, τὸ ἐγὼ καὶ τὸ
ἐσύ, ἔτσι καὶ ἡ προσευχὴ προϋποθέτει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὁμι-
λοῦντα, καὶ τὸν ἀκούοντα, τὸν Θεόν, τὸ «Σὺ, Κύριε», δηλαδή
τὸν προσωπικὸν Θεόν. Προσευχὴ δίχως προσωπικὸν Θεόν
δὲν εἶναι νοητὴ. Ἀλλὰ οὔτε ἀπρόσωπος Θεὸς εἶναι νοητός.
Τὸ ἀπρόσωπον, ὅσον μέγα καὶ ἂν εἶναι, ὅσον ἀπέριαντον καὶ
ἂν εἶναι, δὲν εἶναι Θεός. Ὁ προσωπικὸς Θεὸς εἶναι ἡ μόνη
δικαίωσις κάθε ἀληθινῆς θρησκείας, καὶ δίχως αὐτὸν δὲν
νοεῖται θρησκεία καὶ ἐσωτερικὴ ὑπόθεσις τοῦ ἀνθρώπου, δη-
λαδή ἡ πίστις. Ἀλλὰ καὶ ὁ προσωπικὸς Θεὸς δὲν νοεῖται δί-
χως ἀγάπην. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀγάπη, τότε δὲν ὑπάρ-
χει, τότε ἡ προσευχὴ εἶναι κραιουργὴ ἀπελπισίας τοῦ ἀνθρώ-
που εἰς τὸ κενόν, εἰς τὸ μηδέν.

Πίστις ὅμως σημαίνει ἐμπιστοσύνην καὶ μάλιστα ἀπό-
λυτον, ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ
Ἐσύ, τοῦ Θεοῦ. Καὶ φέρεται ἡ πίστις ἐκεῖ ὅπου τερματίζε-
ται ἡ ἀνησυχία τῆς ἀμφιβολίας, ἐκεῖ ὅπου ὁ λόγος καὶ ὁ ἀ-
νίλογος τῆς διανοίας παύει νὰ ὑπάρχη. Ἐκεῖ ὅπου ἡ ψυχὴ
καὶ τὸ πνεῦμα τολμᾷ νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς διανοί-
ας, νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ χαρακώματα τῶν λογικῶν κρίσεων καὶ
νὰ ἀνοιχθῇ πρὸς τὸ λογικῶς ἀσύλληπτον ἔδαφος, ὅπου δο-
κιμάζει τὸ δέος καὶ τὴν ἥρωικὴν αὐτοταπείνωσιν, ὅπου ὁ ἄν-
θρωπος ὡς πλάσμα δοκιμάζει τὴν πίστιν πρὸς τὸν Πλάστην
του, ὅπου ἀφροσιώνεται καὶ σιωπᾷ. Καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς
τὴν σιωπὴν τῆς αὐτοταπεινώσεως ἔρχεται ὁ λόγος τῆς σιω-
πῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μόνος δίχως ἀντίλογον, διότι εἶναι λό-
γος θυσίας καὶ ἥρωισμοῦ, διότι ἡ αὐτοταπείνωσις εἶναι ὁ
ἕριστος ἥρωισμός, ἡ ὑψίστη θυσία.

“Οσοι εὐρέθησαν εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο τῆς πίστεως δμο-
 λογοῦν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ συλλάβουν λογικῶς τὴ προσφε-
 ρόμενον, δηλαδή τὴν οὐσίαν τῆς πίστεως, διότι τὸ προσφε-
 ρόμενον ἐκεῖ εἶναι τὸ παράδοξον. Καὶ δίχως παράδοξον δὲν
 ὑπάρχει πίστις. Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅ,τι ὑπάρχει πέ-
 ραν τῆς λογικῆς, ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει τέλος οὔτε καὶ πρέπει νὰ
 ἔχη, διότι τότε δὲν θὰ ἦταν λογικὴ. Ἡ πίστις δὲν ἔρχεται
 νὰ καταργήσῃ τὴν λογικὴν. Ἐδῶ ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἡ
 πλάνη ἐκείνων ποὺ θεωροῦν τὴν πίστιν ὡς κατάργησιν τῆς
 λογικῆς. Ἡ πίστις ὑπερνικᾷ τὴν λογικὴν δίχως ὅμως νὰ τὴν
 θέτῃ εἰς ἀργίαν δι’ ὅσα ἡ ἰδία εἶναι προωρισμένη. Καὶ ἡ λο-
 γικὴ εἶναι προορισμὸς γιὰ τὰ πεπερασμένα, ὄχι γιὰ τὸ ἀπει-
 ρον. Ἡ λογικὴ θριαμβεύει εἰς τὰ πεπερασμένα καὶ ἐκεῖ ἄλ-
 λωστε ὑπάρχει μόνον ὅ,τι ἡ ἰδία ὀνομάζει ἀπόδειξιν, ἢ δὲ ἀπό-
 δεξις εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς λογικῆς. Τὸ πεπερασμένον ἀποδει-
 κνύεται λογικῶς. Ἀντιθέτως τὸ ἀπειρον δὲν γνωρίζει логи-
 κὴν ἀπόδειξιν, διότι ἡ ἀπόδειξις εἶναι πάντοτε πεπερασμένη.
 Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἀξία της, ἡ ἀρετὴ της, δηλαδή
 ἡ αὐτάρκειά της. Ἀντιθέτως ἡ πίστις δὲν γνωρίζει ἀπόδει-
 ξιν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως, ἢ καλύτερα εἶ-
 ναι ἡ ἰδία ἀπόδειξις. Ἡ ἀπόδειξις θὰ ἦταν κάτι ἄλλο, δια-
 φορετικὸν ἀπὸ τὴν πίστιν, ἐνῶ ἡ πίστις δὲν δέχεται τίποτε
 ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἶναι της, ἀπὸ τὴν παρουσίαν της. Ἡ πί-
 στις ὑπάρχει ὄχι ὡς πεπερασμένη ἀλλὰ ὡς ἀπόλυτος αὐ-
 τάρκεια, διότι εἶναι συνάμα καὶ ἀπόλυτος παραίτησις.

Ἀπὸ τί παραιτεῖται ὁ πιστός; Παραιτεῖται ὀλοκλη-
 ρωτικῶς ἀπὸ τὴν ἀντιδικίαν μὲ τὸν κόσμον, ἀπὸ τὴν ἀμφι-
 βολίαν, ἀπὸ τὴν ἀντινομίαν καὶ τὴν διαμάχην. Ἡ παραίτη-
 σις αὕτη, ἢ ὁποῖα φέρει τὴν γαλήνην καὶ τὴν εἰρήνην εἰς
 τὸ πνεῦμα, εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ προϋπόθεσις τῆς πίστεως
 καὶ τῆς προσευχῆς. Διότι ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν πίστιν, ἰσχύει
 καὶ διὰ τὴν εἰδικὴν ἔκφρασιν τῆς πίστεως, τὴν προσευχὴν.
 Χωρὶς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν διαμάχην μὲ τὸν κόσμον, χω-

ρις τὴν πρὸς στιγμὴν παραίτησιν ἀπὸ τὸν κόσμον, χωρὶς συγκέντρωσιν καὶ ἐσωτερίκευσιν τοῦ πνεύματος δὲν ὑπάρχει ἢ δυνατότης τῆς προσευχῆς.

Ποῦ ἔγκειται ὁμοίως ἡ οὐσία τῆς προσευχῆς; Καὶ γιατί δὲν ὑπάρχει ἄλλη σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσευχήν; Ἐπειδὴ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ὑπάρχει ἀπόλυτος διαφορὰ, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος προσεύχεται καὶ λατρεύει. Σκοπὸς τῆς προσευχῆς εἶναι νὰ ἐκφράσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς σχέσιν μὲ τὸν Θεόν. Εἶναι τὸ ἥμιστον εἶδος σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Προσεύχεται κανεὶς μόνον εἰς Ἰεκεῖνον τὸν ὁποῖον λατρεύει καὶ λατρεύει μόνον Ἰεκεῖνον ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπολύτως ἀπὸ αὐτόν. Λατρεία καὶ πλήρης ἀφοσίωσις καὶ προσευχὴ εἶναι συνάλλαγμα καὶ σημαίνουν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὸν λατρεύοντα καὶ προσευχόμενον τὸ ἀπόλυτον, εἶναι τὸ πᾶν. Καὶ συνάμα ὅτι ὁ λατρεύων καὶ προσευχόμενος ἔχει συνείδησιν τῆς ἀπολύτου διαφορᾶς ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ αὐτόν.

Ἡ προσευχὴ εἶναι ἓνα τόλμημα, ὅπως τόλμημα εἶναι καὶ ἡ πίστις. Ποῦ ἔγκειται ὁμοίως τὸ τόλμημα; Τὸ τόλμημα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος παραιτεῖται τοῦ πεπερασμένου, τὸ ὁποῖον μάλιστα εἶναι ἀσφαλὲς καὶ ἀποδεικνύεται, παραιτεῖται διὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποδεικνύεται, ὁ ὁποῖος εἶναι πανταχοῦ παρὼν μόνον δι' ἑκεῖνον ποὺ τολμᾷ νὰ τὸν ἀνακαλήρῃ. Τὸ τόλμημα ὁμοίως τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς ἔχει καὶ μίαν ἄλλην πλευρὰν ἐξ ἴσου ὀδυνηράν, ὅτι ἀπομονώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴν γενικότητα, τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν χῶρον τὸν κοινόν, ὅπου ὑπάρχει «ἀσφάλεια». Ὁ πιστὸς μόνον δοκιμάζει «τὴν ἀπόλυτον μόνωσιν», αὐτὸς μόνον αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἓνας ὁλομόναχος διαβάτης ἀπὸ τὸν κόσμον. Καὶ ὁ ἥρωας εἶναι κατ' οὐσίαν μόνος καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ζωὴν, αὐτὸς θυσιάζει τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ αὐτὸς θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὴν γενικότητα, τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα

τοῦ λαοῦ του. Ἐνώ δ πιστός, ὁ προσευχόμενος παραιτεῖται ἀπὸ τὸ γενικόν, ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικόν καὶ κοινόν, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἕνας, ὁ ὀλομόναχος, διότι μόνον ἔτσι ἀνοίγει τὸν δρόμον του πρὸς τὸν Θεόν, γιατί, ἂν δὲν εἶναι ὀλομόναχος, δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς κοινωνίαν Θεοῦ. Καὶ δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει μεσιτεία μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Δὲν παρεμβάλλεται τίποτε κατὰ τὴν προσευχὴν μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο. Ὅποιος συνειδητοποιεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο τίποτε δυσκολώτερον ἀπὸ τὸ νὰ ἀνεύρῃ τὸ εἶναι του, ἀπὸ τὸ νὰ συνέλθῃ μέσα του, αὐτὸς μόνον δὲν θὰ διστάσῃ νὰ εἴπῃ, νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ὕψιστον εἰς τὴν ζωὴν. Τὸ ὕψιστον εἶναι δηλαδὴ ἡ αὐτοσυνειδησία. Μόνον αὐτὴ τολμᾷ νὰ προσπεράσῃ τὸ πεπερασμένον, νὰ ἐντείνῃ εἰς τὸ ἔπακρον τὸ εἶναι της καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὰ φτερὰ τοῦ πνεύματός της γιὰ νὰ ὁμιλήσῃ μὲ τὸν Θεόν.

Ἡ πίστις καὶ τὸ παρακολούθημά της, ἡ προσευχὴ εἶναι ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἀπόλυτος αὐτοσυνειδησία καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀπόλυτος ἀφοσίωσις. Τὸ καταπληκτικόν εἰς τὴν πίστιν εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ, εἰς τὴν πίστιν, καὶ εὕρισκει καὶ χάνει τὸν ἑαυτόν του. Τὸν εὕρισκει ὡς αὐτοσυνειδησία καὶ τὸν χάνει ὡς ἀφοσίωσις, ὡς προσφορὰ καὶ ἐπιστροφή εἰς τὸν Θεόν, δηλαδὴ ὡς θυσία. Ἡ πίστις εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο τὸ παράδοξον: νὰ εἶναι συγχρόνως ὁ ἄνθρωπος κάτι τὸ ἀπόλυτον καὶ κάτι τὸ σχετικόν. Ὡς αὐτοσυνειδησία ζῆ μέσα του τὸ ἀπόλυτον καὶ ὡς ἀφοσίωσις ζῆ τὸν ἑαυτόν του ὡς τὸ σχετικόν. Τὸ δὲ παράδοξον τοῦτο ἀποκορυφώνεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν πίστιν του καὶ στὴν προσευχὴν γίνεται μονάς, εἶναι ὀλομόναχος. Ἐδῶ κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄλλον. Συντροφιά εἰς τὴν σφαῖραν αὐτὴν τῆς ζωῆς δὲν ὑπάρχει. Γιατί; διότι ἡ πίστις εἶναι ἀπόλυτος κοινωνία ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ὁ φοβερός λόγος τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον παραδίδει ὁ Λουκᾶς: «Εἰ τις ἔρχεται πρὸς με καὶ οὐ μί-

σεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ (δηλαδή τὴν ζωὴν του) οὐ δύναται εἶναι μου μαθητής. Ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν ἑαυτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται εἶναι μου μαθητής» (Λουκᾶς 14,26).

Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν προσευχὴν ἀποκόβεται ἀπὸ τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα, εἶναι πράγματι δλομόναχος, ἀλλὰ ὄχι ἔρημος, διότι ἐπικοινωνεῖ, ἀνοίγει σχέσιν μὲ τὸν Θεόν. Ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι προσωπική. Κατ' οὐσίαν δὲν ἀνακοινωνεῖται καὶ εἶναι πάντοτε συγκεκριμένη, τὴν εὐρίσκαμην δὲ ὡς γεγονὸς εἰς ὅλας τὰς ὑψηλὰς θρησκείας καὶ προϋποθέτει πάντοτε αὐτοσυνειδησίαν καὶ ἀρροσίωσιν.

Εἶναι πλάνη νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι, ὅσον μεγαλώνει ἡ αὐτοσυνειδησία, τόσο μειώνεται ἡ ἀρροσίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ πλάνη αὐτὴ εἶναι σήμερον πολὺ διαδεδομένη. Ὅμως ἡ πλάνη αὐτὴ διαλύεται ἂν ρίψομεν ἓνα βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἴνα μόνον παράδειγμα θὰ ἀναφέρω ἔδῳ, ἀλλὰ παράδειγμα κλασσικόν, τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ πρότυπον τῆς λογικῆς αὐτοσυνειδησίας. Τὸ «Ἰνώθισαυτόν» εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα καὶ συγχρόνως ὁ μόνος σκοπὸς τῆς ζωῆς κατὰ τὸν Σωκράτη. Ὁ Σωκράτης ἀνεκάλυψε τὴν Λογικὴν, εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς Λογικῆς. Τοῦτο μᾶς τὸ βεβαιώνουν καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐδιαπάνησε ὅλην του τὴν ζωὴν διὰ νὰ ἀναδεύξῃ τὴν Λογικὴν, αὐτὸς ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἔξοχὴν λογικὸς καὶ διανοητικὸς, προσεύχεται. Ὅταν ὁ Σωκράτης ἔχει τελειώσει τὸν διάλογόν του μὲ τὸν Φαῖδρον εἰς τὸν Ἰλισόν, διάλογον τῆς ἀκμῆς τοῦ Πλάτωνος, καὶ πρόκειται νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πόλιν αὐτὸς καὶ ὁ Φαῖδρος, λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τὸν Φαῖδρον:

«Μὰ δὲν πρέπει νὰ προσευχηθοῦμε σ' αὐτοὺς ἔδῳ τοὺς Θεοὺς προτοῦ φύγωμε;

— Πῶς ὄχι, ἀπαντᾷ ὁ Φαῖδρος.

Καὶ τότε ὁ Σωκράτης προσεύχεται εἰς τὸν Πᾶνα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Θεούς.

Σωκράτης: «Ἀγαπημένε μου Πᾶνα καὶ σεῖς οἱ ἄλλοι θεοὶ αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ τόπου, δῶστε μου νὰ γίνω ὁμορφος μέσα μου. Καὶ ὅσα ἔχω ἔξωθὲ μου νὰ εἶναι φιλιωμένα μὲ ὅσα ἔχω μέσα μου. Πλούσιος ὅμως νὰ μοῦ φαίνεται ὁ σοφός. Καὶ χρυσοῦ πλήθος νὰ ἔχω ὅσο μήτε νὰ σηκώση μήτε νὰ βαστάξῃ ἄλλος παρὰ ὁ γνωστικός».

Πέρα λοιπὸν ἀπὸ τὴν Σωκρατικὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν ὑπάρχει ὁ χῶρος τῆς πίστεως, ὑπάρχει τὸ ἐπέκεινα, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, ὅπου ἀπλώνεται ἡ πίστις. Τὸ ἓνα δὲν ἀποκλείει τὸ ἄλλο, δηλαδὴ ὁ λόγος δὲν ἀποκλείει τὴν πίστιν, οὔτε ἡ πίστις καταργεῖ τὴν λογικὴν. Ὁ ἄνθρωπος πτωχεύει ἂν καταργήσῃ ἢ παραμελήσῃ τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ πίστις εἶναι δύο δημιουργικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὅ,τι δὲν δύναται ἡ μία τὸ κατορθώνει ἡ ἄλλη. Ἡ λογικὴ δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸν Θεόν. Αὐτὸν τὸν φανερώνει μόνον ἡ πίστις. Ἄλλωστε ὁ ἀποδεδειγμένος θεός, ὁ θεὸς τῆς λογικῆς, δὲν θὰ ἦταν θεός. Θὰ ἦταν ἓνα πεπερασμένον ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, θὰ ἦταν ἓνα εἶδωλον.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ σχέσις μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς λογικῆς καὶ τῆς πίστεως, ἔχει διαταραχθῆ. Πολλὰ εἶναι τὰ αἷτια αὐτῆς τῆς διαταραχῆς. Ἄλλὰ εἶναι πλάνη καὶ μάλιστα μεγάλη, νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι αἷτιον τῆς διαταραχῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἐπιστήμη. Μόνον ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἡμιμάθεια εἶναι δυνατὸν νὰ θεωροῦν τὴν ἐπιστήμην ὡς αἷτιαν διαταραχῆς τῆς σχέσεως μεταξὺ λογικῆς καὶ πίστεως. Ἐνα ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς διαταραχῆς τῶν σχέσεων μεταξὺ λογικῆς καὶ πίστεως, καὶ μάλιστα τὸ κυριώτερον, εἶναι ἡ πολιτικὴ, ἡ ὁποία ἐζήτησε νὰ καταλάβῃ τὸν χῶρον τῆς πίστεως καὶ νὰ γίνῃ κοσμοθεωρία, νὰ κυριεύσῃ δηλαδὴ τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ καὶ ἐκεῖ ὡς ἡ μόνη κυρίαρχος.

Ἔτσι ὅμως ἡ πολιτικὴ ἔγινε εἰς τὴν ἐποχὴν μας δογματικὴ βία, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ δημεύσῃ τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ θεοποιήσῃ τὸν ἑαυτὸν της, δηλαδή τὴν δύναμιν της. Καὶ δὲν σταματᾷ ἐδῶ ἡ πολιτικὴ τοῦ αἰῶνός μας, ἀλλὰ ἀμφισβητεῖ τὸ δικαίωμα ζωῆς εἰς ἰδέας ἀντιθέτους πρὸς αὐτήν. Ἄφροῦ καταλάβῃ τὸν χῶρον τῆς πίστεως ἡ πολιτικὴ, ἐκδιώκει ἐκεῖθεν τὴν πίστιν καὶ τὸν Θεόν. Ἀλλὰ οὔτε ἐκεῖ σταματᾷ, προχωρεῖ πολὺ περαιτέρω, ἀμφισβητεῖ τὸ δικαίωμα ζωῆς ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸν δογματισμὸν της. Ἔτσι ἐν ὀνόματι πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ φυλετικῶν θεωριῶν ἐξοντώθηκαν εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἑκατομμύρια ἀθρώπων ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Καὶ παραμένει ἀνοιχτὴ ἡ ἀπειλὴ νὰ ἐξοντωθοῦν ὅλοι ὅσοι δὲν πιστεύουν ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι κοσμοθεωρία, ὅσοι δὲν παραδίδουν τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς των γιὰ νὰ τὸ καταπατήσῃ ἡ πολιτικὴ. Ἀπὸ τὸν δογματισμὸν αὐτὸν τῆς πολιτικῆς ἐγεννήθη ἀκριβῶς τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ σήμερον εἰς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὡς κοσμοθεωρίαν ἀπλώθηκε τόσον μῖσος, ὅσον δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἄλλοτε ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι καὶ αἱ σταυροφορίαι φαίνονται ὡς ἀπλᾶ ἐπεισόδια συγκρινόμενα πρὸς τὸν σύγχρονον κατακλυσμὸν τοῦ μίσους.

Ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὡς κοσμοθεωρίαν δὲν ἀπειλεῖται μόνον ἡ πίστις ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστήμη, διὰ νὰ μὴ μνημονεύσω τὴν τέχνην, ἡ ὁποία εἰς πολλοὺς τόπους ἔχει ἤδη ὑποδουλωθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν. Ἄν ἡ πολιτικὴ μεταβληθῆ ὡς κοσμοθεωρία καὶ μεταφυσικὴ, τότε ἡ ἐπιστήμη πράγματι κινδυνεύει. Κινδυνεύει νὰ γίνῃ ὑπόδουλος αὐτῆς τῆς κοσμοθεωρίας. Ἴδῃ ὁ κίνδυνος αὐτὸς διαγράφεται σαφῶς εἰς τὸν ὄριζοντα, διότι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστήμης διευθύνεται σήμερον ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, ὁργανώνεται κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτικῆς. Ὅ,τι ὅμως ἔχει μέχρι σήμερον δημιουργήσῃ ἡ

ἐπιστήμη, τοῦτο ἐδημιουργήθη ἔξω τῆς πολιτικῆς. Ἡ πολιτικὴ ἄλλωστε πολὺ ἄργὰ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀξίαν της. Καὶ ὅταν τὴν ἀνεγνώρισε, ἐζήτησε νὰ τὴν ὑποτάξῃ. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει σήμερα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπολυταρχίας τῆς πολιτικῆς.

Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκβιασθῇ καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ μέτρα τῆς πολιτικῆς, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς εἶναι περιορισμένος, δηλαδὴ νὰ ρυθμίσῃ τὰς ὑλικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν νοεῖται ἡ πολιτικὴ νὰ ὑπαγορεύῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην τὸν σκοπὸν της. Οὔτε νοεῖται ἡ πολιτικὴ νὰ προσδιορίζῃ τὸν σκοπὸν τῆς τέχνης.

Εἶναι βέβαιον ὅτι τίποτε δὲν δοκιμάζεται, δὲν πάσχει, δὲν κρίνεται καὶ δὲν διακυβεύεται σήμερον τόσον ὅσον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἡ μόνη μετὰ τὸν Θεὸν ἀξία τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος ὡς προσωπικότης καὶ ὡς πνεῦμα. Ὅσον βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι πάσχει, κρίνεται, δοκιμάζεται, θὰ ἔλεγα μάλιστα χειμάζεται σήμερα ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου τὸ πρόσωπον φαίνεται τόσον παραμορφωμένον ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἐποχῆς, ἄλλο τόσον βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ τέλος θὰ συνέλθῃ, δηλαδὴ θὰ περιορίσῃ τὴν πολιτικὴν εἰς τὰ ὄριά της, θὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματός του, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης καὶ τέλος θὰ ἐπανεύρῃ τὸ αἰώνιον σημεῖον μέσα του, τὸ ὁποῖον τὸν συνδέει μὲ τὸν Θεόν. Ἡ δὲ νέα γενεά, ἡ ὁποία πάσχει σήμερον περισσότερο καὶ δοκιμάζεται σκληρότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν, καλεῖται ἀκριβῶς νὰ ἀγωνισθῇ γιὰ νὰ ἀναδείξῃ τὸν ἄνθρωπον, ὄχι ἀκρωτηριασμένον, ἀλλὰ πλήρη, δηλαδὴ μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις, τὴν λογικὴν, τὴν φαντασίαν, τὴν βούλησιν, τὸ συναίσθημα καὶ τὴν πίστιν.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΟΣ¹

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον γνῶσις καὶ προᾶξις ἀλλὰ εἶναι συνάμα καὶ ποιητικὴ ἐνέργεια, ἡ ὁποία ἐκφράζεται συνολικῶς μὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς τέχνης. Μὲ τὴν τέχνην, ἡ ὁποία εἰς ὅλας τὰς μορφάς της εἶναι δημιουργία, ἡ ζωὴ προχωρεῖ πέρα καὶ ἀπὸ τὴν γνῶσιν καὶ ἀπὸ τὴν προᾶξιν. Ἡ φιλοσοφία ὡς αἰσθητικὴ προσπαθεῖ ν' ἀναλύσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὅλον νόημα, τὸ ὁποῖον περιέχει ἡ ποιητικὴ, δημιουργικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρῶτον τῆς ἐρώτημα εἶναι: «Ἰσχύει ἡ τέχνη σκοπὸν, καὶ ἐὰν ἔχη, ποῖος εἶναι αὐτός;» Καὶ δεύτερον, ἐρωτᾷ ἡ φιλοσοφία: «Λύεται ὁ σκοπὸς αὐτὸς νὰ κεῖται ἔξω τῆς οὐσίας τῆς τέχνης;»

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ διὰ τῆς ἀπαντήσεως εἰς ἕνα ἀκόμη, τρίτον ἐρώτημα: «Ποῖα εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ δημιουργῇ τέχνην;»

Ἡ τέχνη δημιουργεῖ μορφὰς καὶ εἰκόνας καὶ δι' αὐτῶν γεννᾷ τὸ κάλλος. Αἱ μορφαὶ αὗται εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου πλάσματα τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία κεῖται μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διανοίας. Αἰσθήσεις καὶ διάνοια εἶναι οἱ δύο κόσμοι οἱ ὁποῖοι περιβάλλουν τὴν φαντασίαν. Ἰσπερὶδὴ ἡ πηγὴ τῆς τέχνης εἶναι ἡ ἰκανότης αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι

1. Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ IV Διεθνὲς Συνέδριον Αἰσθητικῆς, γενόμενον ἐν Ἀθήναις ἀπὸ 1 - 6 Σεπτεμβρίου 1960.

φανερόν ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης εἶναι ἐπίσης προβολὴ τῶν μορφῶν τῆς φαντασίας εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους, εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων, ὅταν πρόκειται περὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, εἰς τὸν κόσμον τῆς διανοίας καὶ τῶν νοημάτων, ὅταν πρόκειται περὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου, τῆς ποιήσεως, τῆς τραγωδίας καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας εἶναι ἡ προβολὴ μορφῶν εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς ἀντικειμενικούς κόσμους, εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων καὶ εἰς τὸν κόσμον τῆς διανοίας. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ ἡ πηγὴ τῆς τέχνης εἶναι ἡ φαντασία, τὰ ἔργα τῆς εἶναι πραγματικά καὶ προβάλλονται εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους. Αὐτὸ εἶναι τὸ θαῦμα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Κατὰ τὴν στιγμὴν δμως καθ' ἣν γίνεται ἡ προβολὴ αὕτη μιᾶς μορφῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων ἢ τῆς διανοίας, ἡ ἰδία αὕτη μορφή μεταμορφώνεται εἰς σύμβολον.

Ὅ,τι ἦτο ἀπλῶς φανταστικόν, τώρα ἐμφανίζεται ὡς ἀναγκαῖον, ὡς ἐὰν ὑπῆρχε τοῦτο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν ὑπάρχουν ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, ἐνῶ τῷ ὄντι εἶναι δημιουργήμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἄνθρωπος θεάζεται τὸ ἔργον τῆς τέχνης καὶ γεύεται τὴν οὐσίαν του, ζῆ μέσα εἰς τὴν αὐταπάτην, ὅτι τοῦτο εἶναι τόσον ἀναγκαῖον καὶ πραγματικόν καὶ γίνεται ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα φυσικὰ ὄντα.

Τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι εἰδικόν, εἶναι ἓνα καὶ ἀνεπιανάληπτον, ὑπάρχει μόνον μία φορά. Μὲ τὸ ἔργον τῆς τέχνης ἡ ζωὴ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ παροδικόν, ἡ ζωὴ ἀπαθανατίζεται, ὁ χρόνος σταματᾷ εἰς ὠρισμένας στιγμάς, ὅπου μέσα ὁ ἄνθρωπος ἐγγίζει τὴν αἰωνιότητα. Τὸ πεπερασμένον, δηλαδή τὸ ἔργον τῆς τέχνης, περιέχει μέσα του τὸ ἄπειρον· τὸ εἰδικόν ἔχει μέσα του τὴν σημασίαν καὶ τὴν πυκνότητα τοῦ αἰωνίου. Ἀκριβῶς ὅπως ἡ γνῶσις εἶναι κάτι διαφοροετικόν καὶ ξεχωριστὸν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν πραγματικότητα τῶν αἰσθήσεων καὶ ὅπως ἡ προᾶξις ὑπερβαί-

νει τὴν ἀπλήν πραγματικότητα, ἔτσι καὶ ἡ τέχνη.

Ἡ ἀνάγκη συνεπῶς, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ δημιουργήσῃ τέχνην, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ ὑψώσῃ ἐνώπιόν του μορφάς, ὅπου τὸ ἐσωτερικόν του εἶναι, ἡ ἐσωτερικὴ του οὐσία νὰ εἶναι ἐνωμένη με ἀισθητὰ σύμβολα, με μορφάς, ὅπου νὰ ἀναγνωρίζῃ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἀνάγκη ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν τέχνην εἶναι πνευματικὴ. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ, ποθεῖ νὰ ἰδῇ τὴν ἰδέαν τῆς ζωῆς κατὰ τρόπον ἄμεσον, καὶ νὰ θεασθῇ τί εἶναι ἡ ζωὴ εἰς τὸ ἐσωτερικόν της νόημα, τί εἶναι ἡ ζωὴ ὡς χαρὰ, ὡς πόνος, ὡς δράμα, δηλαδὴ ὡς ἀγὼν ἐλευθερίας. Ὅλον ὅμως τὸ θέαμα τοῦτο τῆς ζωῆς θέλει νὰ τὸ ἰδῇ εἰς τὴν μορφὴν τοῦ κάλλους, ἐνωμένον με τὸ κάλλος, θέλει δηλαδὴ νὰ ἰδῇ τὴν ζωὴν ἐνωμένην με τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους. Τοῦτο θέλει νὰ ἀποκαλήρῃ ὁ ἄνθρωπος με τὴν τέχνην, καὶ αὐτὸς καὶ μόνον εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης.

Ὅλη ἡ μεγάλη καὶ ὑψηλὴ τέχνη, εἴτε ἐργάζεται με τὴν ὕλην εἴτε με τὴν γλῶσσαν, εἶναι ἐλευθέρη ἀπὸ τὴν γνῶσιν καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν, τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δεμένη οὔτε εἰς τοὺς νόμους τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως οὔτε εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς πρακτικῆς, ἠθικῆς ζωῆς. Καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ ἡ κυρία πηγὴ τῆς πράξεως εἶναι ὁ νοῦς, ἡ κυρία πηγὴ τῆς τέχνης εἶναι ἡ φαντασία. Ἰνῶσις καὶ φαντασία μᾶς προστατεύουν ἡ καθε μίᾳ ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἡ ὑψηλὴ τέχνη — ὅλη ἡ περιοχὴ τῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία περιλαμβάνει, κατὰ Ἰλάτωνα, ὅλας τὰς τέχνας — ἔχει τὸν ἐσωτερικόν της νόμον καὶ κανεὶς ἄλλος νόμος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τῆς ἐπιβληθῇ ἔξωθεν. Ἡ τέχνη ἔχει τοὺς ἐσωτερικοὺς σκοποὺς της καὶ ἀποτελεῖ αὐτόνομον καὶ αὐτοδύναμον σφαῖραν τῆς ζωῆς.

Ἰνῶσις καὶ πράξις δίδουν ἡ καθε μίᾳ εἰς τὸν ἄνθρωπον μίαν ὀρισμένην ἐλευθερίαν. Με τὴν ποιητικὴν του δημιουργίαν ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ μίαν τρίτην ἐλευθερίαν, διαφορετικὴν ἀπὸ ἐκείνην ποὺ τοῦ δίδει ἡ γνῶσις καὶ

ἀπὸ ἐκείνην πού τοῦ χαρίζει ἡ προᾶξις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μέσα εἰς τὸ εἰδικὸν ἀποκρυστάλλωμα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ἔργον τέχνης καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει σαφῶς πεπερασμένα ὄρια, προσπαθεῖ νὰ ἐνώσῃ τὸ ἀθάνατον μέρος τοῦ εἶναι του μὲ τὴν μορφήν τοῦ κάλλους.

Τὸ πάθος, δηλαδή ἡ ἄλογη δύναμις, δημιουργεῖ μορφάς, εἶναι τὸ πρῶτον κινουὺν τῆς τέχνης, ἐνῶ τὸ πρῶτον κινουὺν τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ θεωρία. Συνάμα ὁμως καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀγωνίσματα ἐλευθερίας τῆς ζωῆς — καὶ ἡ κάθε μία εἶναι ἕνας χωριστὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καμμία ἀπ' αὐτὰς δὲν πρέπει νὰ τελεῖται νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς. Ἡ ἐπιστήμη δὲν πρέπει ποτὲ νὰ προσπαθῇ νὰ γίνῃ τέχνη, καὶ ὁμοίως ἡ τέχνη δὲν πρέπει ποτὲ νὰ προσπαθῇ νὰ γίνῃ ἐπιστήμη, διότι τοῦτο θὰ ἦτο νοθεία, ἐνῶ ἡ κάθε μία χωριστὰ εἶναι τῶ ὄντι μία αὐτόνομη ἐνέργεια τῆς ζωῆς. Ἡ τέχνη «σώζει» τὸ κάλλος τῆς ζωῆς, ὑψώνουσα τοῦτο ἀκόμη ὑψηλότερον, ὡς τὴν ιδέαν τοῦ κάλλους, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη σώζει τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς, δηλαδή τὴν γνῶσιν.

Ἐξ ἄλλου, τὸ κάλλος τῆς τέχνης δὲν εἶναι κατ' οὐδένα τρόπον μίμησις τοῦ φυσικοῦ κάλλους, ἀλλὰ εἶναι κάλλος γεννώμενον ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκριβῶς ὅπως τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑπεράνω τῆς ἀπλῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, ἔτσι καὶ τὸ κάλλος τῆς τέχνης εἶναι ἀνώτερον τοῦ φυσικοῦ κάλλους.

Ἡ μουσικὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ τέχνη τοῦ λόγου, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του καὶ γενικῶς ἡ ὅλη τέχνη ὡς δημιουργία τοῦ πνεύματος, εἶναι παρουσία ἐλευθερίας, ἐνῶ ὅ,τι ὑπάρχει ἐκ φύσεως τοῦτο εἶναι κατ' ἀνάγκην, δηλαδή ἀνελεύθερον. Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅ,τι ἀξίζει εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ τὰ ἀγωνίσματά της.

Τὸ πνεῦμα ὁμως τῆς τέχνης, ὅπως καὶ τ' ἄλλα συγγενικά του πνεύματα, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία, δὲν

φανερόνεται ποτέ κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἀλλὰ πάντοτε ὡς τὸ συγκεκριμένον πνεῦμα ἑνὸς λαοῦ. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι κάτι ἑμφυχον, καὶ ἡ ἑμφύχουσις του ἔρχεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ του. Ὁ καλλιτέχνης ὑψώνει τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ του εἰς περιοπὴν καὶ εἰς μέγεθος αἰώνιον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποφασίζει, ἂν ἓνα καλλιτέχνημα εἶναι αἰώνιον ἢ ὄχι. Μόνον δηλαδὴ ὅταν τὸ καλλιτέχνημα δὲν ἔχη κανένα σημάδι, ποὺ νὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ψεγάδι, ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ λειτουργοῦ τῆς τέχνης, ἀλλὰ ὅταν φανερόνῃ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον πρὶν συγκεντρωθῆ εἰς τὸ ἔργον τῆς τέχνης ἦταν σκόρπιο, μόνον τότε εἶναι ἔκφρασις ἀληθινῆ τοῦ αἰωνίου κάλλους, μόνον τότε φανερόνεται εἰς ἡμᾶς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ.

Οὔτε τὸ ἀτομικόν, τὸ ἑγωκεντρικόν, οὔτε τὸ δημαγωγικὸν στοιχεῖον ἔχει θέσιν εἰς τὴν ἀληθινὴν τέχνην. Ἄλλωστε τὸ δημαγωγικὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἑγωκεντρικόν, πολλαπλασιασμένον ὅμως μέσα εἰς τὰ πολλὰ ἄτομα. Ὑπάρχει ὅμως εἰς κάθε σχεδὸν ἐποχὴν, πολὺ περισσότερο σήμερα, ἢ τάσις πολλῶν νὰ μεταχειρίζονται τὰ μέσα τῆς τέχνης διὰ νὰ δημαγωγήσουν. Καὶ ἡ δημαγωγία αὐτὴ φθάνει πολλὰς φορὰς ὡς τὴν ἐσωτάτην ψυχικότητα. Ὅταν μάλιστα ὁ δημαγωγὸς τεχνίτης διαθέτῃ μεγάλο ἄλαντον, τότε τέχνη καὶ τέχνησιμα συνοδοιποροῦν, τότε ἡ δημαγωγία προσπαθεῖ νὰ κλονίσῃ καὶ νὰ καταστρέψῃ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ.

Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν τοῦτο τριαυματίζει τὴν ψυχικότητα τοῦ λαοῦ, ποτέ δὲν κατορθώνει νὰ ἐγκαταστήσῃ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ τὸ εἶδωλον τοῦ νέου, τάχα, πνεύματος ποὺ φέρει ἡ δημαγωγία. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς «σύγχρονης τέχνης» ἔρχονται ἢ μᾶλλον εἶναι ἔτσι ἀπὸ πρὶν οὐχεδιασμένα καὶ ὑπολογισμένα, ὥστε νὰ ικανοποιήσουν ὠρισμένας ἀνάγκας κοινωνικὰς τῆς ζωῆς ἢ ἀκόμη χειρότερον νὰ διεγείρουν ὠρισμένα ἑνορμήματα τῶν μαζῶν. Ἰδίως τὴν πε-

ρίπτωσιν αὐτὴν ἢ τέχνη γίνεται τέχνασμα καὶ τεχνική, δη-
λαδὴ ὑπερέτρια ἄλλων ἐπιδιώξεων. Καὶ εἶναι αὐτονόητον
ὅτι ἡ μᾶζα ἔλκεται περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνον ὃ ὁποῖος τὴν
κολακεύει. Καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν μαζῶν πρὸς τὰ δημαγω-
γικὰ τάλαντα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀνοίγει ἢ ὄρεξις των ὄχι
μόνον νὰ διαβάξουν ὅ,τι γράφουν τὰ δημαγωγικὰ τάλαντα,
ἀλλὰ καὶ νὰ πράττουν ὅπως αὐτὰ διδάσκουν. Συχνὰ ὅμως
τὰ δημαγωγικὰ τάλαντα εἶναι τὰ πρῶτα θύματα τῆς ὄρε-
ξεως τῶν μαζῶν, διότι ἡ ὄρεξις ζητεῖ διαρκῶς νεωτερισμούς.
Συχνὰ ἐπίσης αἱ μᾶζαι δημαγωγούμεναι καταστρέφουν ἀλη-
θινὰ ἔργα τέχνης εἴτε εἰς μουσεῖα ὑπάρχουν αὐτὰ εἴτε εἰς
ναοὺς. Οἱ ὄπαδοὶ τῶν κοινωνικῶν θεωριῶν δὲν πιστεύουν
εἰς τὴν τέχνην ἢ τὸ πολὺ ἢ τέχνη εἶναι δι' αὐτοὺς μέσον.
Ὁ σκοπὸς των εἶναι ἄλλος· δηλαδὴ ἐφαρμογὴ τῆς κοινωνι-
κῆς θεωρίας. Δὲν ὑπάρχει ὅμως διὰ τὴν τέχνην μεγαλύτε-
ρος ἔχθρος ἀπὸ τὴν θεωρίαν· διότι, ὅπως εἶπαμεν, ἡ πηγὴ
ἢ μοναδικὴ τῆς τέχνης εἶναι ἡ φαντασία.

Τὸ ἔργον τῆς τέχνης καὶ ὅταν ἀκόμη ἐκφράζη τὸν
πόνον τῆς ζωῆς εἶναι ἐλεύθερον ἀπ' αὐτὸν τὸν πόνον. Ἐπί-
σης εἶναι ἐλεύθερον ἀπὸ κάθε ἄλλην τυχὸν ὑπηρεσίαν ἢ ἀγ-
γαρείαν τῆς ζωῆς, εἶναι ἐλεύθερον ἀπὸ ἄλλους σκοπούς, εἴτε
ἡ ἠθικὴ ζητεῖ νὰ τοὺς ἐπιβάλη εἴτε ἡ πολιτικὴ (ὅπως γίνε-
ται εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα) εἴτε ἡ ἐπιστήμη εἴτε
ἡ θρησκεία. Ἄλλοι σκοποὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τοῦ ἐπιβλη-
θοῦν, διότι τότε τὸ ὑποδουλῶνουν. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι
ἐντελέχεια, δηλαδὴ εἶναι κάτι ποὺ ἔχει τὸν σκοπὸν μέσα του,
ποὺ εἶναι σκοπὸς τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ τέχνη δὲν ἀναγνωρίζει
«ιδεολογίας», ἀλλὰ φανερῶνει ἀδέσμευτα τὴν ὀμορφιὰ τῆς
ζωῆς ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε σκοπιμότητα. Ἐνῶ ἡ ιδεολογία εἶ-
ναι ἓνα σύστημα σκέψεων μὲ σκοπιμότητα, ἔχει ἐσκεμμένην
κατεύθυνσιν, ὑπολογισμένην ἀπὸ πρῖν, ἡ τέχνη δὲν ἀναγνω-
ρίζει οὔτε σκοπιμότητα οὔτε ἐσκεμμένην κατεύθυνσιν.